

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S. D. P. B.

Coll. No. 568

Title Anumana Likhiti

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 368 Subject : Nyāya

Title : Anumāna dīdhiti

Author : Bhattacharya ^{Siromani} Scribe : —

Date of the work : — Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 9.8" by 4.3" Extent : 61 to 84 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : Begins abruptly.

विनिर्ज

प्रति

विनिर्जगत्तु देवताः साध्यतावदेदं रूपेण साध्यवत्ताप्रतीतेरनुपयोगिनो व्यतिरेकदाहरणदेः कथमनता
 दृष्टिर्वाच्यः केचित्तु अन्यमप्यभिधानांतरादिकमेवानन्यगतिनया ज्ञेयतावदेकमित्याहुः ॥ अन्यतरत्वेन
 तादृशपरामर्शो भूतकारणत्वमित्यपि न भिन्नं ॥ ७॥ उचितानुपूर्वीकप्रतिष्ठादिपुंनरसंभूदायत्तन्यायत्वं प्रतिष्ठादि
 तादि कपुनरुदासीनतावप्यनारकन्यायांतर्गतत्वभूतमेवात्रोपादेयमितिनान्योऽप्युपाधिविज्ञेयनियंत्रिताश्च
 तिरुदास्योवाच्यारतिर्न साध्यादि प्रतिष्ठासंभूदायेति व्याप्तिः व्याप्योपि साध्यादेरनुगमादननुगमान्यापादेरपी
 यतएव एवमेव प्रतिष्ठानिगमनयो रूपादुरणनयवांतरयोश्च न संभूये कार्यप्रतिपादनत्वं प्रागेव नुपचानामवयवा
 नां परं प्रतिष्ठाहेतुः कथंचिदुपनयनिगमनयोः एकवाक्यतामत्रेहास्त्वविशिष्टे कार्यप्रतिपत्तिपरतामात्रेण
 तादृशपरामर्शप्रियोऽकचंनयदिनद्विषयतत्त्वसाध्यापकतयातदोहाहरणोपनयोरेव तत्सर्ववस्थति ॥ सा
 अथतदानुकूल्यमात्रेण ततो कोवद्विमान्पर्वतोवद्विमान्नुतोभूमन्त्यादित्यादेरपि तथात्वं मिसादिनं समाहितं ॥
 अथयत्तु न्यायांतर्गतत्वेति प्रतिष्ठाद्यन्यतमत्वं प्रतिष्ठाद्यपटकेत्वेति उभयपटकभोगद्वयोपदिनत्वं नोक्तं
 म. उभयचं प्रतिष्ठाहेतुः हेतुदाहरणः उदाहरणोपनयोः उपनयनिगमनेति विशिष्टवक्तव्यं प्रतिष्ठादिप्रतिपा
 दतत्वादिशोदायविषयकज्ञानपंचकान्यतमज्ञानजननूजाक्यत्वं नुमित्यपि नोक्तं तस्यैवेति तथाच तादृशता

तैसाधकाभावरतिभावः बाधकमप्याह भव्यथेति न्यायस्य कानेपंचापयनस्य चानुपचयि आदिज्ञेयचिन्मादि
 एकेकस्य एकेकज्ञानयद्वितिसंकरस्यार्थः ॥ तत्र तत्र भिन्नभिन्नज्ञानिकस्यनेचसुतरामानाभावरतिभावः ॥ केचिन्नुप
 दिवानुगतकारणमनरे एापि नाहृत्तातिस्तत्संभनस्तदकदाचित्प्रतिज्ञादिज्ञेयपि हेत्वादिज्ञेयचिन्तिः हेत्वादि
 ज्ञेयप्रतिज्ञादिज्ञेयज्ञातिः स्यादितिसंकरस्यार्थः ॥ एवंचसर्वेषां सर्वज्ञानीयत्वमेकज्ञानीयत्वं च स्यादित्यपि हेत्वा
 मिहाहुः साध्यनिर्देशः प्रतिकोतिसूत्रं साध्यो विधेयधर्माविशिष्टो धर्मी तथा च पक्षनावच्छेदकपर्वतत्वादिविशिष्टसा
 ध्यानावच्छेदकवद्विज्ञादिविशिष्टवैशिष्ट्यज्ञानजनकोन्यायामयवद्विपयवसितार्थः ॥ उदाहरणं साध्यतावच्छेदकवद्विज्ञादि
 विशिष्टवैशिष्ट्यज्ञानेन पक्षनावच्छेदकविशिष्टे उपनयात्र पक्षनावच्छेदकविशिष्टेन साध्यतावच्छेदकविशिष्टवैशिष्ट्ये ॥ स्य
~~प्रज्ञानमिति तयोर्नुदासः ॥ किंचित्स्यादिप्रज्ञानन्यायेन नवाक्यवादाय सत्यं~~
 प्रज्ञानन्यायानयत्तपर्यवसितार्थकं ॥ उद्देश्येति प्रकृतस्यार्थः ॥ नोद्देशाध्यकन्यायोपनयस्य वद्विज्ञाध्यधूमसाध्य
 का नमित्यस्य न्यूनानतिरिक्तविषयकज्ञानजनकस्य नारणाय प्रकृतद्वयं तथा च यादृशासाध्यपक्षकन्यायानय
 न्तत्वाद्देशो साध्यपक्षकानुमित्यन्यूनानतिरिक्तविषयकत्रगद्वैज्ञानजनकस्य हेतोर्नारणाय अन्युनेकिनिग
 मनेनारणाय अत्रतिरिक्तेति यद्यपि निगमने साक्षात्पक्षवान्कपरेन न्यूनतथापि न्यूनताभंगाय उपनयस्वाय
 मादिपक्षानुषंगान्प्रधानाध्यायं दत्तमेव प्रसक्तमिति प्रसक्तिनिगमनं च स्यादिना निरोकरिष्यते तदर्थं निगम

ज्ञानजनकत्वं पर्यवसितार्थः धूमादाजो नवान्पर्वतो न ज्ञानधूमादिवादावत नहि ६
 निरिक्तविषयः ३

५३५

(एधिनी २)

५३

लो

नमन्यूनानतिरिक्तविषयकज्ञानजनकस्य नारणाय हेतुः येन निरुक्तन्यायानयनत्वरूपं प्रतिज्ञात्वं तदपि न्यायुपादभ
 वापि नादेष्टव्यं हेतुपि न विशिष्टहेतुसंबंधस्य चानो धकतया तस्य निरिक्तविषयकज्ञानजनकत्वादिति यत्तु पृथि
 वीतिरन्यथेति एधिनीत्वादिसादोर्ध्व एधिनीतरे स्योमिद्येतन्न एधिनी कदाहरणानारणायनदिति ननु बनेन
 एधिनीमिनरभेदस्य विषयीकरणात् तास्यार्थप्रमेणादृशबोधजनकत्वस्थानि प्रसक्तत्वात् न च तावताप्युदा
 हरणस्य नालसंभनोयन्तेत्यादेरनन्ययात् यदि च निगमने नापमादिपदं निविज्ञाने वाक्ये कवाक्यतयेव वि
 शिष्टत्वाभावेति भाव्यते तदा हेतोसाध्यसामानाधिकरण्याभावे सामान्यतः पक्षेपि साध्यवत्तभावात् पक्षे हेतु
 व्यापकत्वात् यत्सामानाधिकरण्याविशिष्टहेतुमत्ता बोधकस्योपनयस्य यत्र पक्षसाध्योक्ता हेतु एव हेतुतत्वे हेतु च
 साध्योपनयस्य साक्षाद्देशसिद्धाधिविषयान्प्रयोगस्तत्रोद्देशरूपेण नययोर्यत्र वापर्वतत्वाद्यवच्छेदेन साध्यसिद्धि
 देशप्राप्त्या एतत्सर्वतन्नादिना दृष्टान्तस्योपन्यासः तत्रोदाहरणस्य वासयंतस्य वा भवयवाघटकन्यायानगतत्वर
 तयोर्द्वैतस्य चापमादिनिगमनान्तस्य च भागस्य नारणाय हेतु यद्यपि सर्वमभिधेयं प्रमेयमिहादौ अत्र निरिक्ताप्रसिद्धिः तव
 कोद्यप्रसिद्ध्या प्रमेयं न वेति विप्रतिपत्तेः संज्ञास्य वायोगान्न तादृशी प्रतिज्ञा प्रकृतज्ञानानुमिति विषयसमस्या
 यास्तविषयकत्वं प्रकृतानुमितिप्रकारतासमस्याप्रकारताकत्वं वा न न्यूनानतिरिक्तविषयकत्वं न्यमितिनार्य ॥

प

माद

तं

हेतुनिर्वाहमाहोनिर्वाहहेतुकेपराहमिन्नेमिति दृष्टान्तवतो द्वादशनिर्वाहभूयत्वादिहेतुबोधादृष्टास्यवारणायसमान
 वेद्यकानिपराविशेषकार्यक उपनयवारणयत्तिगविषयकैति यपिप्रकृतलिङ्गविषयचरुधिनीतरेभ्योभिद्यतेरुधि
 काहाप्रपवतीतथागंधवत्त्वादित्यादौव्यापकनैवात्रोपनयसंभव इदमागंधवत्त्वेपराहहेतुहेतुगंधवत्त्वान्वया
 योगादिति वाच्यं साध्याभावे व्यापकगंधाभावभावत्वेनान्वयात् अतएवव्यतिरेकिलिङ्गननेयंरुधिनीसादिकंप्रा
 राभयोगयुयदिनदंडनान् रक्तदंडवान् इत्यादिप्रयोगेनानुपपन्नस्तद्विशिष्टेभुक्तद्विशिष्टान्वयस्यैवाव्ययन्नत्वा
 दित्येवैवेतिदानानुपपत्तिगंधोपिपभाविशेषणत्वेनतदविषयत्वंचायं वद्विसामग्रीमान् वद्वेरित्यादौपक्षाविशेष
 णत्वेनसाध्याविशेषणत्वेनतदविषयत्वंदधिइत्येधः प्रमेय लुप्तभिधेयंप्रमेयत्वाद्भोत्ताभावोनेस्त्वास्तानानो
 ध्यवैशिष्ट्यावगाहितंनद्विभक्तिविशेषणत्वाभावावाच्यः वस्तुतो लिङ्गलिङ्गत्वंतथाचप्रकृतहेतुनावये
 दकावाच्यत्वंप्रकृतसाध्याववेदकावद्विन्नगमकतौपयिकंयद्यपि विषयकत्वंतद्व्यन्यमर्थः तच्चहेतौव्याप्ये ॥ ६३
 तावगाहितंहेतुहेतुकावाच्यनियोगिताववेदकावद्विन्नेसाध्याभावन्यापकतावगाहितंनैवयत्तव्याप्यसंयोगन
 दृष्टिस्तमवानयस्यैवान्तरूपदित्यादौप्रतिज्ञासंग्रहावाच्येदकद्वयोपादानंअन्यूनानतिरिक्तपदमितिमुक्तमु

इत्यस्यैवमुक्तान्तरूपव्याप्यरूपवानयं

साध्य

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

तद्व्यप्यति
 तत्राकारान्तरं वि
 तेषां विरोधात्

हेतुस्यान्यूनानतिरिक्तविषयतागपरहेतुत्वमभिधेयंप्रमेयत्वादित्यादौपंचम्यर्थपक्षकहेतुवारणायपंचम्यतान्वयस्य
 हेतुत्वस्यैवपक्षकप्रपंचान्वयसात् सत्त्वातिरिक्तसुबर्थस्यप्रतिपदिकार्थविशेषणत्वेनैवान्वयान् प्रतिपदिकार्थवोक्ति
 याप्रतिपदिकार्थदोषाभेदेनसाक्षादन्यथाव्यक्तत्वेवैवमाणात्वात् नैत्रस्येदंनमैत्रस्यैवयोरिदमेदमेकस्यापी
 त्यादौचैत्रादिसंबंधाभावबोधस्यविनविभक्त्यर्थविशेषणतामनुपपत्तेः चैत्रोनपचतीतिरुच्यस्येवविनाप्यनुपपत्तिनि
 सप्तमीसुबर्थस्याप्यभावान्वयात् हेतुविषयकज्ञानजनकव्यावयवत्वावदेदकरूपभूयत्वेसतिउदाहरणव्यावयवत्वं
 तत्तत्तादृशंवाच्येदंहेतुत्वादिकमितिनुकश्चित् हेतुभिधानेतिद्विरासाजनकत्वंतद्व्योपपत्तावाच्यत्वंवाच्यवयव
 त्वंलिङ्गसादिलिङ्गाविषयकैतिपूनेपिद्वितीयांशकं अभावहेतुव्यतिरेकिलिङ्गउदाहरणवारणायलिङ्गीति लिङ्गि
 साध्यं तद्विषयकं तद्विशेषकं तेनेदंजुलं निरुद्धेहत्प्रकारकप्रमाविषयत्वभूयत्वात् इदंइत्यंजुलान्यत्प्रकारक
 प्रमाविषयत्वभूयत्वादित्यादौयंजुलं तन्निस्तेहत्प्रमाविषयत्वस्यदाहरणेनानिप्रसंगलिङ्गाविषयस्यस्यपूर्वाक
 व्याप्यत्वाविषयार्थकत्वेहेतुवारणायलिङ्गीति लिङ्गविषयत्वंचप्रकृतहेतुनाववेदकावद्विन्नहेतुविशिष्टहेतुवि
 षयतावहिभाविनवाच्यतेनवद्विसामग्रीमत्तादयंहेतुरिदंवाहेतुत्वंतत्त्वेनप्रतीयमाणादित्यादौहेतौना
 तिप्रसंगलिङ्गाविषयकज्ञानजनकत्वात् तयतलिङ्गाविषयज्ञानजनकत्वनियताववेदकरूपवत्तत्त्वमित्यादिकं

त्रैवेदं तत्रैव
 सादौ

॥ ॥ ॥ ॥ ॥

सत्यवता

तादृशान्वयेऽनुरागपरिचयेऽप्युक्तं ह्यनुपादेयं अनुमितिः सा हि ज्ञानं कान्तं न्यायान्वयवार्थकं निगमनवारणाय सा
 ध्याविषये सा हि साध्यविषयत्वं प्रहेतुहेतुतावच्छेदकान्वितं हेतुविशिष्टं हेतुविषयतावच्छिन्नं न पूर्वोपदिशितं सा
 क्षात्परंपरासाधारणप्रकृतपक्षविशेषणत्वेन नानेन पूर्वोपदिशितं हेतुना न्यायिह दंडं दंडाज्ज्ञानं दंडसंयोगाज्ज्ञानं न्याय
 न् अभ्यंतर्धमादा लोकवानां दंडनभूयसां दिसादौ व्यतिरेकः पुनरुदाहरणस्य हेतुत्वं पक्षके साध्यान्वितं साध्यविषयकं
 दंपदत्राडितं उपनयस्य च वारणाय हेतुविभक्तिमदिति तदर्थं प्रकृतसाध्यान्वयबोधसमाख्याधोपस्तिरिति ज्ञानकहे
 तुविभक्तिमत्त्वं हेतुनिसंपातायातं यदि च पर्वतपर्वतमिन्नतत्प्रकारकज्ञानस्य विशेषतया भावस्य साध्यत्वं हेतु
 त्वं सिसाधविषयावेत्यापप्रयोगस्तत्र यथा तादृशज्ञानाभावात् हेतुत्वं नानमिति दृष्टान्तत्राडितं व्यतिरेकपुदाहरण
 निव्याप्तिरुच्यते तदा वयनांतुरोपास्यापितार्थान्वितं साध्यबोधकविभक्तिमत्त्वं वक्तव्यं ॥ उदाहरणान्यत्वेन वा विशेष
 एविकं केचिन्नुसाधविषयपीडनकृतानियतहेतुविभक्तिमत्त्वनियतावयवतो न केदं त्वं समुदित उक्त एवार्थ इत्याहुः ॥
 तत्रित्यं हेतुत्वं प्रतिपादयेति विभक्त्यर्थं हेतुत्वं विशेषणकान्यवबोधजनकन्यायावयवत्वमित्यर्थः ॥ हेतुत्वं प्रमेयमि
 त्यादिप्रतिज्ञावारणाय विभक्त्यर्थेति तस्मादिदं तरेभ्यो भिद्यत इति निगमनवारणाय हेतुत्वं विशेषणमित्यर्थः ॥
 प्रमेयं दंडाद्विधूमादिसादिकान्नप्रतिज्ञा तदवच्छेदकतद्वान्न भ्रत इमं लुप्यापकलायोगात् तस्य प्रादोयविरोधाच्चाते

६५१६२१५
 प्रवारणाय
 ननत्रयनिगमनेन निव्याप्तिरिति भावः ॥ उदाहरणेति ॥ क्वचिद्विज्ञानुसादेपि योग्यतासत्त्वान्नायामिः अनुक्तोदाहर
 णस्य लक्षणेपि तादृशयोग्यतासत्त्वान्यायावयवनेति उदाहरणं त्वं हेतुन्यायगतं वैष्यध्यातुं साध्याविषये सादि अभ्यंतर्दं
 दंडसंयोगाज्ज्ञानं न्यायसादिसादौ प्रतिज्ञानिगमनवो नारिणायसाध्याविषये सादि न्यायार्थं ॥ उदाहरणं उपनयविशे
 षवारणाय हेतुत्वं नम्यं नेति हेतुत्वं हेतुत्वं बोधार्थकं हेतुत्वं नम्यं वैकल्पिकमुपादानं उपनयस्य चाते नुसं पीयमाना
 प्रथमेवांतः दंडादिसादेः स्वपरस्यापि दृष्टान्तस्य पंचम्यंतत्वेन न्यायोगात् कस्यचिद्व्यतिरेकिण उदाहरणस्य पंचम्यंतत्वं
 संभवपितद्वारणं पूर्ववत् ॥ अत्र चार्थवद्भास्य हेतुत्वं नम्यंतत्वं बोध्यं तेन निरर्थकं न सिसांतवद्विप्रमोतदसादौ नाया
 मिष्ठं नम्यादेस्स सिसायादेः चादिनां नयेतु नानुपत्तिर्न बोधिः केचिन्नुपनम्यंतत्वं हेतुत्वं प्रतिपादकपदत्राडितं पूर्ववत् ॥
 तसाध्याविषयकज्ञानजनकत्वं चेतस्तेरपेक्ष्येण प्रकृतहेतुत्वं विशिष्टसाध्याविषयकज्ञानात् ज्ञानकत्वं साध्यं चेतस्तेरपेक्ष्येण
 सितं वैष्यध्यादिसाहुः ॥ पंचम्यं नेति अनुमितिपरवाक्यत्वं न्यायावयवत्वं हेतुत्वादौ पंचमीळाक्षडिकीटसादिभक्त
 रसादौ लाघनेनावाधितत्वं अवधिचेनानावसात्तात् ॥ इयानिष्ठमवधित्वमिव विभागनिष्ठमवधित्वमपि संव
 धविशेषभूतवानिरिक्तो नतिरिक्तो वेत्यन्येदतत् तत्संबंधाग्रहेन व्यवहारः ज्ञानिभ्यो माने ॥ उदाहरणं निपत्तिर
 त्यादौ लाघदिभागे शक्तिरुत ज्ञानकत्वं न क्रियायाः संबन्धमर्थोपाभासतेत्यपि वदंति ॥ अतः पंचम्यं नेति तस्मा

गोपनयत्तं भनयनार्थविशेषकस्वार्थनोपपन्नक-याथावयत्तं निगमनसं। हेतुर्धनप्रतिपक्षार्थविशेषणत्वेनान्वेति किंतु न
 हेतुदेशार्थे रक्तजायं ॥ २॥ श्री ॥ एतावताप्रबंधेन सपरिकरं हेतुं निरूप्यतत्प्रसंगं नैव निरूप्यते न तत्कार्यकारि
 तात्प्रतदासासि रक्तपुं प्रतिजानीते अभेति अनुमितीति यथाभूतमिदं हेतुदोषाणां नष्टांत इत्यनुदुष्टं हेतुनांत
 दं मित्राये हो नोपधेयसंकरेपीयादिन भवति तत्रानुमितिपदं अनुमितिनिष्ठकार्यतानिकूपकसंबंधित्वेनानुमिति
 त्कारणत्वात्परसाध्यव्याप्यहेतुमानूपक्षः साध्यवानि सकारानुमितिपरं ना तेनैकत्र हेतौ व्यभिचारादिग्रहण्य
 स्पपरामर्शादनुमित्त्यादेन व्यभिचारात् व्याप्यादिहानेनान्यथास्मिन्नान्य व्यभिचारादिग्रहाभावस्यानुमित्येन
 कलेपिनश्चतिरिति नदंति पर्वतो निर्बद्धः भूतो बद्धे रभिधेयत्वा प्रमेयत्वे व्यभिचारी तद्विग्रहादनुमितिप्रतिबंधा
 हाधेयत्वेन ननुप्रतिबंधकत्वा न विषयव्यभिचारादिघटकसाध्यादेरपि प्रत्येकं हेतुभासेनापत्तिः अथ विशिष्टविष
 यकत्वात् प्रतिबंधकं तद्वदकं च न विशिष्टमिति चेत् तर्हि यथा धैतिव्यर्थ भ्रमविषय विशिष्टस्याप्रसिद्धत्वादिस्यात्
 येनाह दिति केति नुदुष्टानामेव हेतुनामेतानि लक्षणानि तत्र तृतीयमिव प्रथमपि कथयमान व्यभिचारादेः
 प्रतिबंधकत्वं मध्ये तदर्थं तादृशभावप्रतियोगिनो ये व्यभिचारादस्तत्कारक्यथा र्थहेतुविषयत्वं अत्र
 च तत्त्वमित्येव तदनुमित्यर्थः ॥ आद्यस्यैव वादुष्टं हेतुदोषाणां निमित्तप्रोदुः किंगमविवक्षितं यद्विषयत्वेन

प्रतीति

मेषमप्युक्तं
५५५५५५

५५५५५५५५
 ५५५५५५५५
 ५५५५५५५५

अनुमितिप्रकारणी भूता भाव

माहि

वादवाविश विषयत्वे तेनानुमितिप्रतिबंधकपक्षविशेषकभ्रमविषये साध्याभावो दोषादे सादिनिष्ठेनानुमितिप्रसंगः अ
 नतिरिक्तत्वेनैव हेतुवैदक्यं तेनानुमितिप्रतिबंधकपक्षविशेषकभ्रमविषये साध्याभावो दोषादे सादिनिष्ठेनानुमितिप्रसंगः अ
 तत्वेन प्रमेयत्वादिविशिष्टस्य व्यभिचारादो नातिप्रसंगः ॥ एवं च पक्षतावदेदकादिविरहविशिष्टः पक्षः पक्षानिष्ठस्तद्विरहो वा
 साध्याभावो दुस्साधने साधनबहुतिः साध्याभावो वा हेतुदोषः येन तेनानुमित्यसंबंधेन तद्वद्विग्रहप्रसक्तो हेतुदुष्टं विग्रहप्रसक्तो वाद
 रोधविशिष्टादृशधर्मवत्तातानमनुमितिप्रतिबंधकं तस्य धर्मिष्ठात्तादृशधर्मवत्त्वं हेतुदोषरतिकश्चित् अथपर्वतत्वेन पक्ष
 लेबद्धिरेन साध्यत्वे विशिष्टधर्मत्वेन हेतुपर्वतादेः कान्चनमयत्वं विरहो द्रव्येरे न द्रव्यमभूत्वं पर्वतस्वमहान्साधनवद्विधूनिरहितं
 वेदस्यैव न च धूमस्य वा न द्रव्यमभिवारो विशिष्टधूमस्यैव पर्वतीर्या न द्रव्यमभिवारो वा न दोषः न वा तत्संबंधेन तत्र तस्य हेतुदुष्टत्वं
 अवस्तुमविहिततत्त्वस्यैव न द्रव्यमभिवारो विशिष्टधूमस्यैव पर्वतीर्या न द्रव्यमभिवारो वा न दोषः न वा तत्संबंधेन तत्र तस्य हेतुदुष्टत्वं
 कश्चिमान् पर्वतादत्र न द्रव्यमभिवारो विशिष्टधूमस्यैव पर्वतीर्या न द्रव्यमभिवारो वा न दोषः न वा तत्संबंधेन तत्र तस्य हेतुदुष्टत्वं
 दिभ्रमवदंति यद्विषयनिष्ठस्य विरोधि विषयता प्रकृतस्तेन ननुमिती अनाहार्यमानसकाने वा पक्षतावदेदकादिविरहविशिष्टः
 न साध्याभावो द्रव्यविशिष्टसाध्यवैशिष्ट्यावगाहितस्य साध्याभावो द्रव्यविशिष्टसाध्यनिरूपितव्यभिचारादिहेतुतावदेदका
 विशिष्टहेतुमत्तावगाहितस्यैव दोषो न निरर्थकः तत्तद्विग्रहप्रसक्तं पक्षतावदेदकादिविरहविशिष्टं च नैव कश्चिन्न ननु वास्तव्यं प्राप्य

तेन
 भा
 ५५५५५५५५

म

विधि
प्रति

कि

तथा हेतुद्वयविषयतादिति तदपि तु संसाध्याभाववत्स्यविषयत्वेन साध्याभाववत्स्यप्रमातृविषयत्वेन वा साध्याभावप्रतिबंधक
त्वं तस्य साध्यवत्त्वविषयसंभवादिति व्याप्तेः विशिष्टविषयकत्वेन प्रतिबंधकत्वं विशिष्टेन तत्राप्रसिद्धवित्तिनेन तत्किं सर्वत्र सत्य
विषयसंसाध्याभावव्याप्यनरपक्षः प्रसिद्धः पक्षकथं चित्संवेधेन तद्वत्त्वं चातिप्रसक्तं धूमादेरपि साध्याभावपक्षेण तदप्रयोज्यत्वा
दिना वा संवेधेन मभिचारदिसत्तात्वाद्वा दृष्टा संवेधावगतिहेन तानस्य प्रतिबंधकत्वं तेन तद्वत्त्वं न सर्वत्र प्रतिपक्षिते हेतौ अस्ति
वक्तुं चित्संवेधेन तद्वत्त्वं पक्षवित्तेन ॥ १॥ ब्रह्मपीति स्थाप्य उक्तं भावस्थानं साध्यकत्वादेः निश्चयस्य उक्तप्रत्यक्षं दृष्ट्या दृष्ट्या ननु
यात् न चैवं नरः शिरःकपालं च चित्रादयं तादित्यादिनाप्यागमप्रतिरोधः स्यात् तत्रानुक्तताभावेन बलवत्तरागमप्रतिरो
धेन व्याप्तिनिश्चयानुमिते भवानुसन्नेरिति भावः ॥ यदेतत्प्रत्यक्षमात्रं प्रत्यक्षं नुमाने वा आदिनिश्चयस्याप्रतिबंधकत्वेपि
ज्ञातं प्रतिप्रतिबंधकत्वात् योग्यतात्वेनान्यथासिद्धत्वात् तदभावेन तत्र हेतुद्वयवित्तिनेन एवमप्यनीतभावनविशेषप्रतिन
त्वेन हेतुतापादुर्वारत्वात् यद्यपि लक्षणतः सामान्यमप्रतीतं न तो विशेषजिज्ञासानुदयात् सामान्यलक्षणं तस्मैव विभागोप
न न्नथापिसंभवादिनरपक्षस्य साधारणमात्रं प्रसिद्धं तया तन्मात्रस्य लक्ष्यभावं नु ध्यामनेन तं वासिभिरसाधारणदिसा
धारणलक्षणस्यानियमिः तद्वा रनस्यैव साध्याप्रतीयेन तस्मै द्वारण्यलक्ष्यांतरमपि दर्शयितुं स्यात् अत्र ननु
सामान्यज्ञानाधीनो विभागो न तद्वत्त्वं प्रत्यक्षमपेक्षते तः प्रथमं विभागकरोपि न दोष इत्याह प्रसक्तैरनुमितिरापत्ति
र्वा तदुपधानमव्यापकं अतिव्यापकं तथाविधव्याप्तिभ्रमे एव हेतौ अतस्त योग्यतावान्यासां चेतादृशव्याप्तिदिरप्याह

प्रस ७

न
पु

६८

३६

नि
३

वा बल दं साध्यानि

मिति विहितं तदर्थं न चैवं तत्र विरुद्धो भव आस्यत्वं इत्यसंभवात् साहचर्येण कोटिद्वयोपस्थापनं सत्साध्यसंदेहसंज्ञकं साध्य
संदेहजनकं कोटिद्वयोपस्थितिरुक्तं कृमिति यावत् आश्रयतया विषयित्वेनानि सत्तात्वात् तानि सत्तात्वात् तानि सत्तात्वात् तानि सत्तात्वात्
अनुक्तं न चारुत्वाभावं दित्तदभावापस्थापनस्य वक्तुं साध्यं प्रसक्तं चारुत्वाभावं दित्तदभावापस्थापनस्य वक्तुं साध्यं प्रसक्तं चारुत्वाभावं
रपेदं पुरोवर्तिनिदिशिष्टधर्मिज्ञानस्य संज्ञायुक्तं न चारुत्वाभावं दित्तदभावापस्थापनस्य वक्तुं साध्यं प्रसक्तं चारुत्वाभावं
निवाच्यं न चारुत्वाभावं दित्तदभावापस्थापनस्य वक्तुं साध्यं प्रसक्तं चारुत्वाभावं दित्तदभावापस्थापनस्य वक्तुं साध्यं प्रसक्तं
धनदभावनिश्चयद्वयायां साधारणव्याप्तिप्रसंगान् प्रतिपक्षस्य न दृष्टायां हेतुमत्तात्वात् साध्यसंदेहजनकत्वं तदुक्तं सत्
साध्यकोटीत्यादि हेतुना साध्यस्य प्रतिहेतुना साध्याभावस्योपस्थापनादुभयोपस्थापनं न कस्यापीत्यपि कश्चित् इदं च उक्तं नित्यं सत्
उक्तद्वयोपस्थापनं साधारणधर्मवद्विज्ञानस्य कोट्युपस्थितिसंज्ञायै प्रतिहेतुतात्वात् द्वयोपस्थापनं न कस्यापीत्यपि कश्चित् इदं च उक्तं नित्यं सत्
पक्षपदं धर्मिमात्रपरं न चैवं नित्योपस्थापनं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं
रद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं
स्यातिरिक्तं हेतुभासनापत्तेः न च व्याप्यविरुद्धयोः साधारणधर्ममादायातिप्रसंगः धर्मिस्थित्युपावदित्तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं
साध्यजनकं नैव साध्यावित्तस्योक्तत्वात् न चरुत्वाभावं दित्तदभावापस्थापनस्य वक्तुं साध्यं प्रसक्तं चारुत्वाभावं दित्तदभावापस्थापनस्य वक्तुं साध्यं प्रसक्तं
तद्वत्त्वं तद्वत्त्वं

म
७

३६

वधक

धा

५

रंयामीदृशंमनुषसंदोरीतिद्विभक्तिः अत्रविपक्षत्वंसाध्याभाववत्त्वं अनुपपत्तमेववस्तुगत्यासाध्याभाववद्व
 नित्वेनसाधारणनिमूलग्रंथपुनस्फुटतरमभिधानान्ननुनिश्चयगर्भंनृत्तानस्याप्रतिबंधवत्त्वात् नचवस्तुतोयत्रना
 तिस्रयस्त्रद्वितित्वान्नप्रतिरूपांतरेणसाध्याभाववत्त्वानिश्चितरूपांतरेहेतुत्तानेव्यप्रतिबंधात् नचैवेनरूपेणनत्रथा
 गौरवान् हेतुसाध्याभावयोःसामानाधिकरण्यात्पुनरुक्तविरोधान्साध्याभाववद्वत्त्वेहेतुरित्यादिचगद्वानांनामप्रतिबंध
 धकृत्वातात्र यनुसाध्याभाववत्त्वांशोनिश्चयवत्त्वंशेषांशोसंज्ञायसाधारणसाध्याभावेहेतुत्तान्नप्रतिबंधवत्त्वंअन्य
 पक्षपुनसाध्याभावसंदेहेनसंदिग्धानैकांतिकत्वापत्तेः यदाहुः नदिपक्षेयक्षसमेवाव्यभिचारइतिनन्त व्यभिनिश्चये
 हेतौव्यभिचारसंज्ञायामोगोत्तरेदनिश्चयदृशायानुकूलनकस्फुटौसंदिग्धानैकांतिकत्वस्येष्टत्वात् हेतुसाध्याभावन
 सामानाधिकरण्यवगाहितयैवतानस्यव्यभिग्रहप्रतिबंधकत्वात् अतएवपक्षःसाध्यातिरिक्तपक्षधर्मातिरिक्तधर्मवान्मेप
 चानंदृशयोऽनुकूलनहेतुरिहोपाधप्रतिरोधयोरनननारदृशायामपिपक्षपुनसंदिग्धानैकांतिकत्वात्अत्रयोऽङ्काणीयं
 तेषुवैद्विहानुकूलसदयःज्ञातिसाध्याअपिअन्यथापक्षानिरेत्तेननत्रसाध्यवत्त्वनिश्चयार्थाव्यभिग्रहस्यदुर्बलत्वादिति
 पक्षविपक्षान्यतरत्वादिनासर्वत्रासत्त्वपक्षप्रसंगाच्चअथसाध्यनद्वयंनान्योन्याभावागर्भव्यभिचारयोरेकोपादने
 यतराव्याप्तिःसाध्यवत्त्वज्ञानप्रतिबंधनैकांतिकविषयत्वेनाभावद्वयानुगमेपिहेतुसत्तितादृशाभाववत्त्वस्यैवाद्वयभाववत्तिहे

व

२२

प्रकृत

दि

निवेदनात्

त

प्रकृतस्यतादृशाभावेहेतुसाध्याधिकरणस्यसाध्यतद्दोहेतुसमानाधिकरणात्तादृशाभावप्रतियोगित्वादेव्यासंप्रवृत्तिचेत्अत्रवदन्ति
 साध्यसाधनसामाधिकरण्यग्रहविरोधिनोक्तानस्यविषयनवाअन्यव्यभिग्रहविरोधित्वेनविभक्तौसंघट्टःअविरोधिन
 सत्तेनसाध्याप्रसिद्धादीनांनिवासःयदिपुनरसंज्ञान्योन्याभावयोरेकगर्भव्यभिचारज्ञानस्यनान्यतरगर्भव्यभिग्रहविरोधित्वमित्या
 दिकोविभाजनेनदासाध्यसामानाधिकरण्यप्रतिनत्वेनान्यव्यभिग्रहोनुगमनीयाःप्रतिस्विकारूपेणोपादायवानावद्यास्यवगादित्यं
 त्वयवत्त्वसाध्याव्यभिचारितसामानाधिकरण्यस्यव्याप्येप्रसिद्धस्यहेतौविरोधेनद्विषयएवविशिष्टसाध्यसाधनवत्त्वप्रवृत्तिविरोधिनो
 त्तोर्नविषयनवाव्यापकत्वंहेतुविरोधितानदेकत्वंविभाज्यंशोपुर्ववत्साध्यनद्वतोरसंज्ञान्योन्याभावोसाध्याभावादिव्याप्यदिव्यारुते
 र्गर्भवत्त्वसाध्याविरोधित्वेननुगमयनवद्वेनुसामानाधिकरण्यसाध्याभावग्रहविरोधित्वसाध्यवत्त्वज्ञानविधिनिर्वातादृशाभावग्रहविरोधि
 त्वाभासवानदेकत्वंनतथावत्त्वसाध्याभावाव्याप्यदोहेतुसामानाधिकरण्यादिद्वमविरोधान्ताभासःविरोधित्वंपूर्वोन्निदिज्ञाव
 पक्षपक्षेनविशिष्टव्यभिचारिहेतौव्याप्यसाध्यादेवेतिव्याप्यग्रहकारणसद्वारग्रहसद्वारपक्षेभावप्रतियोगित्वानविषयत्वेनानुगम
 त्वस्यैवविरोधान्तानीनमतेनोत्तरपक्षेनैवसाध्यादेवेतिपक्षेयत्वेनेनेनसाध्याभावन्यूनरुतेर्नर्हसःविपक्षत्वंनिश्चयगर्भसा
 द्यनिश्चयगर्भवत्त्वानित्यःशब्दशब्दादिसाध्यादोन्नाव्यभिग्रहविनीरूपवतीरसादिसाध्यादोक्तत्वादेनीरसत्त्वभ्रमेपुनरसाधारण्यत्र
 मरवनिर्मेतत्वंनवापीनिपक्षत्वंसंदिग्धसाध्यवत्त्वंमंतदूषयनिधयेत्यादिव्याप्तीत्यादितथाचस्वतोदूषणक्षमत्वात्तासाध्यासत्त्वमुपा
 धिरित्वेनसाध्यावत्त्वधर्मव्याप्यत्वंननसामानाधिकरण्यग्रहविरोधधर्मातिरेकसंभवात्अन्यथासतोर्विषयाव्यासाधन

२३

नान्यथाप्यवहितिपक्षस्य आपन्नस्य मेदेनान्ययव्यतिरेकमेदेननव्यामेश्वभिन्नानुकोपादानेऽन्यस्यासंग्रहेणवचसा
 नेवक्षितत्वात् साधोविरोधिन्युमितिजनकत्वात्नविषयत्वेनतदुपादायतदुपस्थित्यभिधानंनत्रिरोधेनेननासास्यसमि
 त्वावति साधस्यसाधसिद्धेर्विरोधिन्याः पक्षोनसाधवानिसापपक्षितेः साधविरोधिसाधवत्तानप्रतिबंधकत्वा
 त्तिषयोऽपि साध्याभावादिमसक्षादिस्तदुपस्थितेर्वाजननयोग्यतासमानयावदोपस्थित्यातथाविध्यासाध्यादिनुधाप्र
 तिपक्षतामर्थस्यतादृशालिङ्गमित्यर्थः विरोधिन्यासाध्यादिविषयत्वंसाधयोग्यतासाध्यादिव्याप्यपरिज्ञेयप्रामाण्यप्रदे
 रत्यतिपक्षतासंग्रहकत्वात्कार्यप्रतिरोधातुधावनं समानत्वंनागृहीताप्रामाण्यकसाधसिद्धोपयिकपरामर्शकालीन
 अस्तित्वगृहीताप्रामाण्यप्रदेवापरामर्शसिद्धतिपक्षितव्यवहारविरहात् यनुप्रामाण्यनिर्णयेनाधिकवत्त्वान्माधन
 विरोधपरामर्शस्यवारणयसमानेति तदसत्त्वमिचारेणप्रामाण्यप्रहस्यावत्त्वान् अन्यत्राप्रामाण्यप्रदानु
 वत्त्वेनैव क्वचिदुपयोगात् वत्त्वपदोपसंदाना औन्नत्युत्ताभावनतद्वैषम्यंलिङ्गपदोपादानात्स्वीयलिङ्गोपायिक
 परामर्शालातासाधेर्भाससंविरोधिपरामर्शप्रतिरोधकार्यविविधिपरामर्शविषयत्वंतुफलितार्थः अगृहीताप्र
 ाण्यकत्वंसंबलितयोग्यतोपादानेतुवाधोपस्थितिसमर्थपरामर्शकालीनसाधसिद्धिसमर्थपरामर्शविषयत्वंतत्त्वा ७८
 योपस्थितोपवद्विषयापवान्वासाव्याप्यवांश्चेतिपरामर्शादयवद्विमानवत्त्वभावव्याप्यवांश्चेदितुमितिः
 नासाधिकीननुसत्यतिपक्षत्वंतदाकार्यप्रतिरोधोऽवश्यमुपादेयोऽजनितविरोधबोधत्वेननविरोधिपरामर्शोवि

अनुमितिरूपवत्त्वभावव्याप्यवांश्चेतिपरामर्शकालीनवद्विषयाप्यपरामर्शोविषयत्वात्मेतियाति॥

अतएवापिप्रत्यक्षलोविरोधिवोधकान्येतिफलतोक्तानविशेषणंएकस्याप्रामाण्यप्रहरेणानुमितिरुननान्न
 नान्प्रतिपक्षकार्यत्वंप्रतिरोधकार्यपरामर्शविषयत्वंएकदेशादि नैद्वितीयपरामर्शोसादसमयेपूर्वेण
 जनान्कथनेनैवतय्यंतिविवाच्यंसाधकमानादिवत्रोनक्षलमनुमितिसनुसादसंभवात् स्वपरेति अयंभावः न
 वतः सर्वेएवहेत्वाभासाःसमुद्भावाः आधिक्यप्रसंगान् परंतुपयोक्तव्यमैकः नथाप्रतिपक्षोक्तवनेपिना
 मात्रेणव्याख्याप्यपगमद्विप्रतिपक्षत्वेन प्रतिरोधप्रयोजकविरोधिव्याख्यादीत्यर्थः ॥ ७९ ॥ उपोदितिः परस्परभावव्या
 त्तोविरोधः तदग्रहेनतयोरेकत्रनिर्णयोनविरुद्धतरतिभावः दूषकतेति विरोधिपरामर्शसिद्धेनियमेनपरामर्शोतरा
 तुसादः तस्यानुमितिर्विरोधित्वं कृत्ययति ननुतेनसाध्यमानस्य व्याख्यादिविरहस्य सदेतावपिनस्यानुमितिर्विरो
 ध्यर्थः ॥ व्याख्यादिविरहत्वात्तद्विषयस्यमाह एकत्रेति वाकारोतास्याप्राथमिकान्वयकालुमितिप्रतिरोधनेनत
 रमुरवनिर्वाहकत्वेनतद्विषयस्याभाससाधोपागोश्चेति ननुविरोधिपरामर्शोपदिनपरीतनिर्णयविरोधी कथं सतिवि
 र्तिनयनादिजन्मापीतत्वादिभ्रमद्वयन आह नष्टुरादेवेति वस्तुर्थः अथव्याप्तिपक्षधर्मतेयदिबलं कथं तर्हि
 देः प्रतिरोधकतयाकथायामुपन्यासद्वयन आह प्रत्यक्षादेरिति अत्रहेतुमाह कथायामिति प्रत्यक्षस्वरूपसमये
 कत्वात् विरोधिताकथमात्रस्यानुमित्यविरोधित्वात् बोध्याभावव्याप्यवन्नानिर्णयनेवशाहादिबोधप्रतिरोधात्
 शास्त्रमामयमभिप्रायः एकधर्मिकाविरुद्धानेकप्रकारकनानाधर्मिकविरुद्धाविरुद्धनानाप्रकारकत्वात्सादवरेकध

[illegible]

निर्देश

॥ यथा ननु हि वाक्यं व्याप्तादुक्तं तत्र भोजनप्रकारिका एव ग्रन्थे नृत्तसंध्यं कुण्डलादिनां व्यापितं तद्वत्
 रथं ननु मनोवृत्तिरनुमितिर्नापमानायनोक्तं तत्राभावप्रमया नाथ्यत इति विशेषवाधो दोषः किंतु साध्यासादिक
 कृतं प्रति योग्यसमानाधिकरणसंबंधविशेषावद्विन्त्याध्यातवदेदकावद्विन्त्याप्रतियोगिता नृत्ताध्याभाववद्वा
 नृत्तशरः स्वप्रगभाने सादिकं पृथगेवोक्तं तत्र तदानीं नृत्तसंज्ञाभावं स्यापि व्यातपादितं गतं अतएव सात्त्विका लावरी
 रथं नृत्तादिना कृपादि साधनेनां धेनिवावापंपदमादधाति-एवं साध्यावत्तानवदेदकदेव नृत्तस्य पक्षे पि नो
 नृत्तपक्षे तानवदेदकावदेदेन सिध्यसिद्धौ तदवदेदेन हेतुमत्तात्तानं प्रयोजनं अन्यथा गृहीतभागासिद्धे पृथक्सादे
 दवीत्याद्यवदेदेन नृत्तसिद्धिप्रसंगान्न नृत्तशरवराद्यवदेदेन धृमादिमत्तमिति चेन्न-अत्र नृत्तकृतयो र्नृत्त
 तद्वत्साध्यास्यसाध्यां कृतं तत्रात्र-अत्र नृत्तादृत्तैरपि हेतोस्त्रत्वे नृत्तगृहीतज्ञापमानानामनुमितिर्विरुद्धिनाप
 रं रथि-अस्मन्नोक्तानां संकरात् सुखाद्यवदेदकशरीरावद्विन्त्यासादो सुखादिसाध्यं नृत्तवादे र्जनमानत्वात् न
 तानाद्यवदेदकमुखानद्विन्त्यैव विशेषाद्विदे र्जनमानत्वात्-अत्र नृत्तज्ञानवद्विन्त्यापर्वतपक्षे नृत्तधृमादेरपि तत्सा
 नृत्तमत्तनुदिरनुभवसिद्धानापद्रवमर्तस्य मिश्रायः ॥ इत्यत्र नृत्तवादे ॥ नृत्तविशेषमुवाचि आसाधनव्यापक
 र्ति साध्यव्यतिशेषवृत्तशरीरसहकारेण नृत्तः कार्यं नृत्तकृतान् शरीरादन्यस्य नृत्तं नृत्तं तथा नाकृत्तं नृत्त
 तथ्याप्यस्य शरीरादन्यत्तस्य हेतोरव्यापनतया साध्याव्यापकं विशेषादन्यत्तं नोपाधिरित्यर्थः ॥ श्री ॥ ॥

[illegible]

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥